

ZIJN INTERNATIONALE BESTSELLER

EEN STIL GELOOF IN ENGELEN

LITERAIRE THRILLER

R.J.

ELLORY

'EEN SCHITTEREND, BETOVEREND
BOEK. DIT MEESTERWERK VAN
R.J. ELLORY.' MICHAEL CONNELLY

Een stil geloof in engelen

R.J. Ellory

DE FONTEIN

Proloog

Het geluid van pistoolschoten, als brekende botten.

New York: met zijn eindeloze kabaal, schelle, metalige ritmes en dreunende voetstappen, staccato en onafgebroken; de metro en schoenpoetsers, opstoppingen op de kruisingen en gele taxi's; ruzies tussen geliefden; geschiedenis en hartstochten; beloftes en gebeden.

New York absorbeerde zonder enige moeite het geluid van de pistoolschoten, alsof die niet meer om het lijf hadden dan een enkele, eenzame hartslag.

Niemand hoorde ze te midden van zo veel leven.

Misschien door al die andere geluiden.

Misschien doordat niemand luisterde.

Zelfs het stof – gevangen in een bundel maanlicht die door het raam op de derde verdieping van het hotel viel – dat in beweging werd gebracht door de windvlaag van de schoten, hernam zijn dwarrelende, maar voorwaarts gerichte weg.

Er gebeurde niets, want dit was New York en dergelijke eenzame en onontdekte sterfgevallen waren aan de orde van de dag, inheems bijna, kortstondig herinnerd, moeiteloos weer vergeten.

De stad ging onverstoorbaar verder. Er zou weldra een nieuwe dag beginnen en niets, zeker niet iets onbenulligs als een sterfgeval, bezat de macht daar iets aan te veranderen.

Het was tenslotte maar een leven; niets meer en niets minder.

Ik ben een banneling.

Ik neem even de tijd om terug te kijken langs mijn levensweg en die te zien zoals hij is geweest. Tussen de waanzin die ik ben tegengekomen, tussen de haast en de razernij en de wreedheid van de botsingen tussen mensen waarvan ik getuige ben geweest, waren momenten. Liefde. Hartstocht. Belofte. De hoop op iets beters. Al die dingen. Maar ik heb een visioen gekregen en waarheen ik me ook wend, ik zie dat visioen. Ik was de 'vanger' van Salinger, staande aan de rand van een roggeveld met schouderhoge aren, me bewust van de geluiden van ongeziene, spelende kinderen tussen de kleurige golven en rimpelingen, ik hoor ze lachen om alles en niets, hun spelletjes – hun jeugd voor mijn part – en ik pas goed op dat ze niet te dicht bij de rand van het veld komen. Want het veld zweeft los en vrij, alsof het zich in de ruimte bevindt en als ze bij de rand gekomen zijn, is er niet genoeg tijd om ze tegen te houden voor ze vallen. Dus keek ik en wachtte en luisterde en deed mijn uiterste best om te voorkomen dat ze de afgrond in zouden tuimelen. Als ze eenmaal vielen, was er geen weg terug. Dan waren ze weg. Weg maar niet vergeten.

Zo is mijn leven geweest.

Een leven uitgesponnen als een draad van onbekende sterkte, onbekende lengte; niet wetend of hij eindeloos ver reikt of plotseling zal ophouden, die onderweg steeds meer levens samenbindt; de ene keer niet dikker dan katoenen garen, net sterk genoeg voor de naden van een shirt, de andere keer dik als touw – drie strengen met Turkse knopen aan het eind, elke draad en vezel geteerd en gedraaid om bestand te zijn tegen water, bloed, zweet en tranen; een touw om schuren mee overeind te trekken, voor paalsteken en om een bijna verdrinken kind uit een overstroming te redden, om een bruine merrie vast te zetten en haar wil te breken, om een man mee aan een boom te binden en hem een afranseling te geven voor zijn misdaden; om een zeil te hijsen en om een zondaar te verhangen.

Een leven om vast te houden of om tussen onverschillige en onoplettende vingers weg te laten glippen, maar desalniettemin een leven.

Wanneer we er één krijgen, willen we er twee, of drie, of meer, want we vergeten maar al te gemakkelijk dat we onverstandig zijn omgesprongen met het ene dat we hadden.

Tijd strekt zich uit in een rechte streep, als een verwachtingsvolle vislijn, weken rijgen zich aaneen tot maanden, tot jaren; en toch, al die tijd, één hartslag van besluiteloosheid en je vist achter het net.

Bijzondere momenten – schaars, willekeurig geknoopt, op onregelmatige afstanden als kraaien op een hoogspanningskabel – blijven in onze herinnering, durven we niet te vergeten, want vaak zijn ze het enige waarmee we voor de dag kunnen komen.

Ik herinner ze me allemaal, en nog meer, en soms vraag ik me af of mijn fantasie geen rol heeft gespeeld bij het ontwerpen van mijn leven.

Want dat was het en zal het altijd zijn: een leven.

Nu we bij het laatste hoofdstuk zijn gekomen, voel ik dat de tijd is aangebroken om alles te vertellen wat er is gebeurd. Want dat ben ik geweest, zal ik altijd blijven... Niets meer dan een verhalenverteller, een verteller van overleveringen en als ik beoordeeld moet worden op wie ik ben en wat ik heb gedaan, dan moet dat maar.

Dit zal in ieder geval de waarheid zijn – een testament zo je wilt, of een biecht.

Ik zit rustig. Ik voel de warmte van mijn eigen bloed op mijn handen en ik vraag me af hoe lang ik nog zal blijven ademen. Ik kijk naar het lichaam van een dode man, dat voor me ligt en ik weet dat er, weliswaar in het klein, recht is gedaan.

We gaan nu terug, helemaal naar het begin. Loop alsjeblieft met me mee, want meer kan ik niet vragen en hoewel ik veel verkeerd heb gedaan, geloof ik dat ik voldoende goed heb gedaan om die tijd te hebben verdiend.

Haal adem. Houd die vast. Laat los. Alles moet stil zijn, want als ze komen, als ze me eindelijk komen halen, moeten we zo stil zijn dat we ze kunnen horen.

Een

Geruchten, roddels, overleveringen. Of het nu werd verzwegen of even naar boven kwam om adem te halen, het gerucht ging dat een witte veer het bezoek van een engel aankondigde.

Op de ochtend van woensdag 12 juli 1939 zag ik er een; lang en rank, anders dan alle andere veren die ik ooit had gezien. Hij dwarrelde vlak langs de rand van de deur toen ik die opendeed, alsof hij geduldig had liggen wachten tot hij naar binnen kon, en een windvlaag uit de gang droeg hem mijn kamer binnen. Ik raapte hem op, hield hem voorzichtig vast en liet hem toen aan mijn moeder zien. Ze zei dat hij uit een hoofdkussen kwam. Daar heb ik lang over nagedacht. Logisch dat kussens vol zitten met engelenveren. Daar kwamen dromen vandaan – de herinneringen van engelen die je hoofd binnendringen als je slaapt. Dat heeft me aan het denken gezet over zulke dingen. Dingen als God. Dingen als Jezus die voor onze zonden aan het kruis is gestorven en waarover ze me zo vaak vertelde. Het idee heeft me nooit aangesproken; ik heb als kind nooit veel op gehad met religie. Later, toen ik wat ouder was, kreeg het begrip hypocrisie inhoud voor me. Mijn kindertijd leek gevuld met mensen die het een zeiden en het ander deden. Zelfs de predikant van onze eigen en de omliggende gemeenten, dominee Benedict Rousseau, was een hypocriet, een charlatan, een bedrieger; met zijn ene hand wees hij de weg van de Heilige Schrift en met de andere zat hij tussen de plooiën van de rokken van zijn zuster. In die tijd, als klein jongetje, had ik daar geen oog voor. Kinderen zijn, hoe opmerkzaam ook, toch selectief blind. Ze zien alles, zonder enige twijfel, maar kiezen ervoor wat ze zien te interpreteren op een manier die past bij hun ontvankelijkheid. Zo ging het ook met de veer, het stelde allemaal niets voor, maar het was op een bepaalde manier een voorteken, een voorbode. Mijn engel was op bezoek gekomen. Dat geloofde ik, ik geloofde het met hart en ziel en daardoor vielen de gebeurtenissen van die dag des te meer

uit de toon, wrongen ze des te erger. Want op die dag werd alles anders.

Die dag verscheen de Dood. Vakkundig, methodisch, onverschillig voor de waan van de dag; zonder ontzag voor Pesach, Kerstmis, regel of traditie. De Dood verscheen – koud en gevoelloos, gaarder van de levensbelasting, met zijn heffing voor ademen. En toen de Dood kwam, stond ik in de tuin te midden van de struiken en de droge aarde, tussen het lievrouwebedstro, de herfstseringen en de vogelmuur. Volgens mij kwam hij via de High Road, helemaal langs de grens tussen het land van mijn vader en dat van de Krugers. Volgens mij kwam hij lopend, want toen ik later ging kijken, zag ik geen afdrucken van paardenhoeven of van fietsbanden, dus ik nam aan dat de Dood te voet was gekomen, behalve als hij zich kon voortbewegen zonder de grond aan te raken.

De Dood kwam mijn vader halen.

Mijn vader heette Earl Theodore Vaughan. Geboren op 27 september 1901 in Augusta Falls in Georgia toen Roosevelt nog president was, vandaar zijn tweede naam. Hij heeft bij mij hetzelfde gedaan, hij gaf me in 1927 de naam van Coolidge en daar stond ik dan – Joseph Calvin Vaughan, zoon van mijn vader – tussen het lievrouwebedstro toen de Dood in de zomer van 1939 op bezoek kwam. Later, na de tranen, na de dodenwake en de begrafenis, bonden we zijn katoenen overhemd aan een tak van het sassafras en staken die aan. We keken hoe die door de vlammen werd verteerd en de rook symboliseerde zijn ziel die van de sterfelijke aarde overging naar een hoger, eerlijker en rechtvaardiger niveau. Daarna nam mijn moeder me apart en vertelde me met haar zwartomrande en gezwollen ogen dat mijn vader was gestorven aan een reumatisch hart.

‘Hij is bezweken aan de koorts,’ zei ze en haar stem was schor van emotie. ‘De koorts kwam hier in de winter van 1929. Jij hebt het als baby’tje gekregen, Joseph, en je vader hoestte zijn longen uit zijn lijf en gaf genoeg slijm en speeksel op om een hele akker mee te bevloeien. Als de koorts eenmaal op je hart slaat, verzwakt dat en wordt het nooit meer beter en er was een hele periode, een maand of langer, dat we voortdurend dachten dat zijn laatste uur geslagen had. Maar hij ging nog niet, Joseph. De Lieveheer achtte het raadzaam hem nog een paar jaar met

rust te laten; misschien dacht de Heer dat het beter was te wachten tot jij volwassen zou zijn.’ Ze stak een hand in de zak van haar schort en haalde er een grauwe lap uit. Ze veegde haar ogen af en smeerde het zwart van haar oogpotlood uit over haar jukbeenderen; ze had de terneergeslagen houding van een geruïneerde straatbokser, verslagen op een zaterdagavond, zijn geest gebroken. ‘De koorts was op zijn hart geslagen, weet je,’ fluisterde ze, ‘we moeten blij zijn dat we hem die jaren nog bij ons hebben mogen houden.’

Maar ik wist dat reuma er niets mee te maken had. De Dood had hem meegenomen, langs de High Road was hij gekomen en hij had dezelfde weg terug genomen en het enige wat hij had achtergelaten, waren zijn voetafdrukken in de modder langs het hek.

Later werden de gedachten aan mijn vader fragmentarisch en verwrongen door verdriet; later, wanneer ik me hem voor de geest haalde als Juan Gallardo of zo iemand, dapper als die man in *Blood and Sand*, maar nooit wispelturig en nooit zo knap als Valentino.

Hij werd begraven in een brede doodskist, simpel grenen, kromgetrokken, en de naaste burens, onder wie de Krugers, reden zijn lichaam op een platte wagen over de asfaltweg. Later zaten ze stug in hun beste pak in onze keuken in de geur van uien in kippenvet, het aroma van een tulband en het boeket van lavendelwater in een aardewerken kan naast de gootsteen. En ze spraken over mijn vader, haalden herinneringen op, vertelden anekdotes doorspekt met sterke verhalen waar ze op voortborduurden en die ze verrijkten met verzonden feiten.

Mijn moeder zweeg en keek met een argeloos eenvoudige uitdrukking op haar gezicht, haar ogen – met een kohlpotlood zwart omrand – peilloos diep en haar vergrote pupillen zwart als pek.

‘Ik heb hem een keer een hele avond in de weer gezien met de merrie,’ zei Kruger. ‘Hij bleef er de hele nacht bij liggen en gaf het ouwe trouwe dier koliekwortel tegen de krampen.’

‘Ik zal je eens een verhaal vertellen over Earl Vaughan en Kempner Tzanck,’ zei Reilly Hawkins. Hij boog zich naar voren, zijn rode, eeltige handen als trossen gedroogd exotisch fruit, ogen die alle kanten op schoten, alsof ze altijd op zoek waren naar iets wat zich voor hem ver-school. Reilly Hawkins boerde op een uitgestrekt stuk land ten zuiden

van ons bezit en was daar al lang voor wij kwamen. Hij verwelkomde ons vanaf de eerste dag alsof hij ons jaren niet had gezien, hielp mijn vader een schuur bouwen en wilde voor zijn inspanning niet meer aannemen dan een kan koude melk. Het leven had hem glanzend gepolijst, zijn gezicht zat vol fijne rimpeltjes, oogwit als parelmoer, het soort stralende ogen dat is schoongewassen door de tranen die hij heeft vergoten voor gestorven vrienden. En voor familieleden, allemaal al lang weg en bijna vergeten; sommigen in de oorlog, bij brand of overstromingen, anderen bij een ongeluk of door stomme pech. Hoe ironisch dat impulsieve daden – op zich niet meer of minder dan pogingen het leven te bekrachtigen en te vieren met een overvloed aan levenslust – tot de dood leidden. Net als de jongere broer van Reilly, Levin, die nog maar negentien jaar oud was tijdens de jaarmarkt van Georgia. Er was een beschonken en praatzieke stuntvlieger die een Stearman of een Curtiss Jenny had en in de zomer gewassen besproeide; hij was er altijd op uit om de toppen van bomen te laten schrikken en rakelings over schuurdaken te scheren met zijn zinloze en verwaande stunts, en Reilly had Levin getart en overgehaald een vlucht te maken met de man. De broers raakten verstrikt in een woordenwisseling als een *pas-de-deux*, een minutieuze dans voor twee, een tango van uitdagingen en provocaties, elke zin een pas, een gebogen voet, een gekromde rug of een agressieve schouder. Levin wilde niet mee, hij zei dat zijn hoofd en hart gemaakt waren voor observaties vanaf de grond, maar Reilly hield aan, gooide het tegen beter weten in over de broederlijke boeg, ondanks de dranklucht die de piloot omgaf, ondanks de naderende duisternis. Levin gaf toe en ging op hoop van zegen voor een kwart dollar mee en de piloot, met meer moed dan vliegkunst, probeerde een duikvlucht gevolgd door een halve looping. Op het hoogste punt stopte de motor ermee. Een lange, ademloze stilte, een windvlaag en toen het geluid of er een tractor tegen een muur reed. Ze waren allebei dood. De piloot en Levin Hawkins als twee verschroeide, platgereden dieren langs de kant van de weg. Rookwolken die de volgende ochtend nog flauw te zien waren, tot honderd meter de lucht in. De duvelstoejager van de piloot, een jochie van hooguit zestien of zeventien, liep urenlang met een uitdrukingsloos gezicht rond en was toen ook verdwenen.

De ouders van Reilly Hawkins stierven niet lang daarna. Hij pro-

beerde na hun dood de boerderij draaiende te houden – het overlijden van Levin had hen zwaar aangegepen, maar het leek wel of zelfs de varkens hem verwijtend aankeken en wisten dat het zijn schuld was. Niemand heeft Reilly ooit een verwijt gemaakt, maar de oude Hawkins, die onophoudelijk Heidsieck-champagnetabak pruimde, keek naar de oudere broer, keek naar hem alsof er een schuld te vereffenen was en hij erop wachtte tot Reilly over de brug kwam. Zijn ogen schoten heen en weer als die van een ex-roker in een tabakswinkel. Er werd geen woord gezegd, maar de woorden waren altijd aanwezig.

Reilly Hawkins was nooit getrouwd, sommige zeiden dat hij geen kinderen kon verwekken en er geen been in zag om dat toe te geven. Ik denk dat Reilly nooit is getrouwd omdat zijn hart al eens is gebroken en hij dacht dat een tweede keer zijn dood zou worden. Er ging een gerucht dat een meisje uit Berrien County, mooi als een Chinees baby'tje, het op haar geweten had. Hij had besloten het er maar niet op te wagen, want hij had andere redenen om te leven. De keuze tussen een meisje met een brede mond uit een overspannen familie, een meisje met katoenen jurkjes dat haar eigen sigaretten rolde en rechtstreeks uit de fles dronk – of de eenzaamheid. Kennelijk had hij het laatste gekozen, maar hij sprak er nooit over en ik heb het hem nooit rechtstreeks gevraagd. Dat was Reilly Hawkins, het weinige wat ik indertijd over hem wist en niemand kon raden wat zijn beweegredenen waren of welke richting hij uit wilde, want vaker wel dan niet leek zijn wil meer te zeggen te hebben dan zijn verstand.

‘Earl was een vechter,’ zei Reilly die dag in onze keuken, de dag van de begrafenis. Hij wierp een blik op mijn moeder. Ze bewoog zich amper, maar aan haar ogen en de manier waarop ze terugkeek, ontleende hij toestemming om verder te praten.

‘Earl en Kempner gingen nog verder dan Race Pond, naar Hickox in Brantley County. Ze waren op weg naar een man die als ik het me goed herinner Einhorn heette, hij heette Einhorn en had een voskleurig paard te koop. Ze zijn onderweg ergens gestopt om iets te drinken en toen ze daar zaten, kwam er een boom van een vent binnen die herrie begon te schoppen. Het was aanstootgevend, hij joeg de mensen op stang en iedereen werd link. Earl opperde dat hij beter naar buiten kon gaan, het bos in, waar niemand hem kon horen.’

Reilly keek nog eens naar mijn moeder en toen naar mij. Ik had geen vin verroerd, ik wilde weten wat mijn vader had gedaan om die boom van een vent in de buurt van Hickox in Brantley County te kalmeren. Mijn moeder verhief haar stem niet en stak geen hand in de lucht en Reilly glimlachte.

‘Om een lang verhaal kort te maken, die kerel haalde uit en probeerde Earl ervan langs te geven. Earl stapte opzij en de man vloog de deur door en landde in het stof. Hij ging nog achter hem aan om met die vent te praten, maar hij had het hart van een vechter en het hoofd van een vechter en er was geen goed garen mee te spinnen. Kempner liep naar buiten toen de man net weer naar binnen wilde en met een stuk hout in zijn handen op Earl af vloog. Earl was net zo’n Chinese acrobaat van Barnum en Baily, heen en weer dansend met vuisten als zuigerstangen en een van die zuigers kwam in aanraking met de neus van die kerel; je hoorde het bot op tientallen plekken breken. Hij bloedde als een rund, zijn shirt was doorweekt, hij knielde in het stof en krijste als een mager speenvarken.’

Reilly Hawkins leunde naar achteren en glimlachte. ‘Ik heb gehoord dat zijn neus nooit is gestopt met bloeden... Het bleef stromen tot alles op was –’

‘Reilly Hawkins,’ zei mijn moeder, ‘er klopt niets van dat verhaal en dat weet je heel goed.’

Hawkins keek schaaftig. ‘Ik bedoel er niks mee, mevrouw,’ zei hij en hij boog eerbiedig zijn hoofd. ‘Ik wil u op een dag als vandaag heus niet van streek maken.’

‘Het enige waardoor ik van streek raak, Reilly Hawkins, zijn onwaarheden en halve waarheden en regelrechte leugens. Je bent hier om afscheid te nemen van mijn man, die op weg is naar de Heer en het zou me deugd doen als je op je woorden let en op je manieren, en je leugens voor je houdt, zeker in gezelschap van de jongen.’ Ze keek naar mij. Ik zat er met grote verbaasde ogen bij, benieuwd naar nog meer bloedige details omtrent mijn vader: een man die met een rechtse directe iemands neus kon verbrijzelen zodat hij doodbloedde.

Later zou ik terugdenken aan de begrafenis van mijn vader. Denken aan die dag in Augusta Falls in Charlton County – de een of andere vooroorlogse uitwas aan de rivier de Okefenokee –, denken aan een ak-

ker die meer op een moeras leek dan op aarde; aan de manier waarop het land alles gewoon opslokte, altijd hongerig, nooit verzadigd. Dat opgezwollen land heeft mijn vader opgezogen en ik zag hem gaan; ik was amper elf jaar oud en hij was niet ouder dan zevenendertig en daar stonden mijn moeder en ik tussen een groep ongeletterde en meelevende boeren uit alle windstreken, de mouwen van hun jasje reikten tot over hun knokkels, een ruw flanellen broek met daaronder centimeters versleten sokken. Het mochten dan boerenkinkels zijn, eerder onbeschoft dan welgemanierd, maar het waren ruwe bolsters met een blanke pit, kordaat en goedgeefs. Mijn moeder omklemde mijn hand zo stevig dat het pijn deed, maar ik zei niets en trok me niet terug. Ik was haar eerste en enige kind, omdat – als de verhalen waar zijn en ik heb geen reden eraan te twijfelen – ik een moeilijk kind was geweest, weerstand biedend tegen de uitdrijving, en de inspanning van mijn geboorte had het inwendige apparaat dat voor een groot gezin had moeten zorgen vernield.

‘Alleen nog jij en ik, Joseph,’ fluisterde ze later. De mensen waren weg – Kruger en Reilly Hawkins, anderen met vertrouwde gezichten en vage namen – en we stonden hand in hand in de deuropening van ons huis te kijken, een huis dat was gebouwd met zweet en goed hout. ‘Voortaan alleen nog jij en ik,’ zei ze nog eens en toen draaiden we ons om, gingen naar binnen en deden de deur op het nachtslot.

In bed, toen ik de slaap niet kon vatten, schoot de veer me weer te binnen. Misschien, dacht ik, waren er engelen die afleverden en engelen die ophaalden.

Gunther Kruger – een man die naarmate de tijd verstreek een steeds grotere rol ging spelen in mijn leven – vertelde me dat de mens uit de aarde was ontstaan en dat de kosmos uit evenwicht zou raken als we niet terugkeerden tot de aarde. Reilly Hawkins zei dat Gunther een Duitser was en dat Duitsers in staat waren het grotere geheel te zien. Hij zei dat mensen geesten waren.

‘Geesten?’ vroeg ik hem. ‘Bedoel je nou zoiets als spoken?’

Reilly glimlachte en schudde zijn hoofd. ‘Nee, Joseph,’ fluisterde hij, ‘niet als spoken... Eerder als engelen.’

‘Dus mijn vader is een engel geworden?’

Even zweeg hij en hij keek me met een scheef gezicht en een merk-

waardige glinstering in zijn oog aan. ‘Je vader een engel?’ herhaalde hij en hij glimlachte eigenaardig, alsof hij kramp had in een spier van zijn gezicht en hij die niet zo snel meer kon ontspannen. ‘Misschien op een dag... Ik denk dat hij eerst nog wat werk moet verzetten, maar ja, op een dag zal hij een engel zijn.’

Lees verder in *Een stil geloof in engelen*

Eerste druk februari 2009

Tiende druk, eerste in deze uitgave, april 2021

Oorspronkelijke titel: *A Quiet Belief in Angels*

Oorspronkelijke uitgever: Orion Books Ltd., London

© 2007 R.J. Ellory

© 2009, 2021 Uitgeverij De Fontein

Vertaald uit het Engels door: Kris Eikelenboom

Omslagontwerp: Marry van Baar

Omslagillustratie: Ruby Del Angel/Arcangel

Zetwerk: Het vlakke land

ISBN 978 90 261 5558 1

ISBN e-book 978 90 261 2769 4

ISBN luisterboek 978 90 261 5570 3

NUR 305

www.uitgeverijdefontein.nl

www.rjellory.com

Alle personen in dit boek zijn door de auteur bedacht. Enige gelijkenis met bestaande – overleden of nog in leven zijnde – personen berust op puur toeval.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veelelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, elektronisch, door geluidsopname- of weergaveapparatuur, of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.